

NIETZSCHE, MINT AZ IMPERIALIZMUS FILOZÓFUSA

(A Magyar Tudományos Akadémia II. osztályán 1951. december 14-én tartott előadás.)

Írta: LUKÁCS GYÖRGY
akadémikus

Az 1870/71-es évek határt jelentenek a XIX. század egész ideológiai fejlődésében. Amint Lenin kifejtette: Nyugat- és Középeurópában azáltal, hogy az utolsó nagy nemzeti államok, a német állam és az olasz állam megalakultak, a polgári forradalmi követelések lényegükben beteljesedtek és most már a polgári osztály politikájában és ideológiájában teljesen uralomra jutottak a reakciós irányok. Ezt a reakciós irányzatot kiélesítette a polgárság viszonya a '71-es kommünhöz, amelynek világtörténeti jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni. Mindnyájan tudjuk, ez az első eset, amikor a proletáriátus megragadta a hatalmat; ez az első eset, amikor a proletáriátus megteremtette a maga államformájának első változatát.

Sokszor beszéltünk már arról, hogy 1848-as júniusi felkelés döntő jelentőségű volt a polgári ideológia fejlődésében; abban a tekintetben, hogy a polgári ideológiának az a haladó iránya, amely lerombolni igyekezett a feudalizmus maradványait, megszűnt. A polgári ideológia, a polgári társadalom ezentúl védekezésre szorult a proletariátussal szemben, vagyis többé nem mint a feudalizmus elleni harcában, a jövő felé vette az irányt, hanem a mult fennálló polgári társadalom konzerválására.

Ha most azt a kérdést vizsgáljuk, hogy mi a döntő fordulat a polgári szélsőséges reakció vezető ideológiájának, az irracionalizmusnak fejlődésében, akkor ez az 1870/71-es év még élesebb határ, mint 1848, mint az az időpont, amely az irracionalizmus ú. n. klasszikusainak — Schopenhauernek, Schellingnek és Kierkegaardnak — működését lezárja. Nietzsche, mint az irracionalizmus továbbfejlesztője, ennek az 1870/71-es fordulatnak döntő szereplője.

Ha most már egészen röviden, néhány szóval össze akarjuk foglalni, hogy az irracionalizmus eme két fejlődési szakasza között az adott társadalmi fejlődési viszonyok következtében mi a különbség, akkor ezt a legjobban úgy fejezhetjük ki, hogy míg Schelling, Schopenhauer és Kierkegaard, az akkori leghaladóbb polgári filozófia, nevezetesen az abban az időben kialakuló dialektikus módszer ellen hadakoztak, addig a Nietzsche-féle filozófiának fő harci tárgya többé már nem a haladó polgári ideológia — ezt mindig csak mellékesen érinti — fő harci tárgya most már az új nagy ellenség: a szocializmus.

Mi következik ebből — ismét egészen röviden — e filozófia módszerére és értékelésére? Az első az, hogy amikor egy reakciós polgári filozófia kritizál egy olyan haladó polgári filozófiát, amely idealista jellegénél fogva, sok tekintetben reakciós rendszerével rászolgált a kritikára, ebben a kritikában, bár kiindulásában és következményeiben helytelen, de az egyes részleteket tekintve helyes megjegyzések is lehetnek. Schellingben pl. találhatunk nem egy helyet, ahol valóban rámutat a hegeli filozófia igazi gyöngéire. Erről Nietzsche-nek a szocializmus felett gyakorolt kritikájában szó sem lehet többé.

A második lényeges és fontos különbség az, hogy különösen Schelling és Kierkegaard alaposan ismerték azt a filozófiát, amelyet kritizáltak és ennélfogva az ő kritikájuknak, amely bármennyire helytelen is, fővonalában, lehet bizonyos filozófiai jelentősége. Ezzel ellentétben a Nietzsche-féle filozófia jelentősége csak abban áll, hogy összefoglalja, népszerű, mitikus formába öltözteti azokat a rágalmakat, amelyekkel a polgári osztály a szocializmus ellen küzd.

Most, mielőtt magának a nietzschei filozófiának az elemzésére rátérnénk, fel kell vetnünk egy kérdést. Nietzsche maga filozófiailag rendkívül kevésbé tájékozott, kevésbé olvasott ember volt. Ezt nemcsak mi kommunisták, ellenfelei, mondjuk róla, hanem pl. nemrég megjelent könyvében Jaspers is, kijelentve, hogy Nietzsche sem Kantot, sem Hegelt, sem más filozófiai klasszikusokat nem ismert igazán. S amennyire én meg tudtam állapítani, Nietzsche-nek soha életében még csak egy brosúra sem volt a kezében Marxtól és Engelstől; így nyugodtan állíthatom: amit Nietzsche a szocializmusról, a marxizmusról állít, semmi egyéb, mint »szellemes« frázisokba öltöztetett változata annak a rágalmahalmaznak, amit Treitschke és más reakciós politikusok szoktak felhozni a szocializmus ellen.

Felmerül most már az a kérdés, hogy jogos-e egy gondolkodó filozófiai alap-problémájaként azt beállítani, hogy ő elsősorban azzal polemizál, amit úgyszólván csak hírből ismer. Ez filozófiatörténetileg rendkívül furcsán hangzik. Az ideológusok — a kapitalista munkamegosztás következtében — általában »egymásközt« szoktak vitázni; a látszat az, mintha filozófiai, jogi stb. eszmék harcolnának filozófiai, jogi stb. eszmék ellen. A gazdasági alap hatása, az osztályharc csak számos közvetítésen keresztül látszik érvényesülni. Ezt a tényállást és okait Engels a jogtudományt illetőleg felfedte. Úgy látszik, mintha Nietzsche esete ebben a tekintetben a kivételek közé tartoznék. Ha azonban abból indulunk ki, amit Sztálin nyelvtudományi cikkében megállapított, hogy az ideológia egyrészt tükrözése az alapnak és mindannak, ami az alapban történik, másrészt állásfoglalás az itt felmerülő kérdésekhez: az alapnak védelme vagy támadása, védelem az alap ellen irányuló támadások ellen stb., ha így fogjuk fel az ideológia tulajdonképeni szerepét, mint az alaphoz való állásfoglalást az alap védelmében, akkor, mivel a kapitalizmusnak ez a védekezése a szocializmus ellen általános ideológiai jelensége volt ennek a kornak, mivel a szocializ-

mus előnyomulása minden ideológiában érezte a maga hatását, igenis lehetségesnek látszik, hogy egy olyan, a kor nagy problémái iránt, ha reakciós irányban is, rendkívül érzékeny filozófus, mint Nietzsche, a maga főproblémáját itt látta és fő érveit e körül csoportosította, e köré építette fel a maga rendszerét, mint ahogyan ezt ebben az előadásban meg fogom próbálni megmutatni. Még akkor is, ha ez a főkérdés látszólag el van rejtve Nietzsche szellemes aforizmusai közt, még akkor is, ha magukat a forrásokat egyáltalán nem ismerte.

A második főkérdés, amely Nietzsche-nél felmerül és amely ezzel a legszorosabban összefügg, az, hogy Nietzsche jelentősége abban áll, hogy ő azokat a problémákat, amelyeket az imperialista kapitalizmus a szocializmus elleni harcban felvet, azokat az ismeretelméleti, etikai, történetfilozófiai stb. problémákat, melyek ennek a harcnak fegyvereivé váltak: ő már az imperializmus megjötte előtt felveti.

Mindnyájan tudjuk, hogy 1889-ben következik be Nietzsche megőrülése, vagyis ő az imperialista kort nem érte meg. Úgy látszik: Nietzsche ebben a tekintetben valami csodálatos jelenség, nagy ember, nagy előfutár, ahogy azt a polgári filozófiatörténet vagy irodalomtörténet általában szokta mondani; s nincs-e valami »csoda« abban, hogy Nietzsche az imperializmus reakciójának tanait még az imperializmus eljötte előtt hirdette? Én azt hiszem, hogy ebben sincs semmi különös csoda, mert hiszen az imperializmus, az imperialista ökonomia, az imperialista társadalom sajátos struktúrája, az abban felmerülő társadalmi problémák nem egyik napról a másikra nőttek, hanem egy lassú fejlődésnek bizonyos fokán csaptak át a mennyiségből a minőségbe. Ezt a határdátumot, amely hónapokat, vagy éveket jelenthetne, nagyon nehéz volna pontosan megjelölni, azt t. i., hogy ezek a változások mikor mentek át az új minőségbe úgy, hogy most már imperialista korszakról beszélhetünk. Ámde ezeknek a tendenciáknak csírái, a tőkekoncentráció, a monopolkapitalizmus kifejlődése, a gyarmatosítás, a parazitizmus kifejlődése stb., stb. megvoltak már Nietzsche idejében és Nietzsche filozófiai tevékenysége — reakciós értelemben — abban nyilvánul meg, hogy ellentétben kortársaival, akik a kapitalista reakciónak a felszínen lévő jelenségeiből csináltak reakciós filozófiát, ő felismerte ezeket a kapitalizmus reakciós jövője felé vezető tendenciákat, amelyek csírájukban már az ő korában megvoltak és ezekből alkotott magának egy olyan rendszert, amely azután uralkodóvá vált az egész imperializmusban, amely az imperializmus kezdetétől egészen a hitlerizmusig, sőt a hitlerizmuson túl máig, egyik vezető ideológiája lett az imperializmusnak.

Itt talán elég, ha csak arra gondolunk, amit Sztálin az új és a régi harcáról mond, ahol arról beszél, hogy az új még ha gyenge is, mégha csak csírája látszik is, fontosabb, mint a nála sokkal erősebb régi. Ezt a tételt a megfelelő változtatásokkal lehet alkalmazni olyan sajátos reakciós filozófusokra, mint Schopenhauer és Nietzsche, akik a maguk korában a kezdődő, csak később komolyan kibontakozó reakció szimptomáit felismerték és ezekből teremtették

meg a maguk filozófiáját. Mondom, az imperialista jövőnek ez a megsejtése különbözteti meg Nietzschét azoktól a kortársaitól, akik a kapitalizmus felmenő korának voltak az ideológusai; hiszen ez időben, különösen Németországban, a kapitalizmus 1870 után rohamosan fellendült. Ezért van az, hogy e kor hivatalos filozófusai, az újkantiánusok, a pozitivisták, egyszerűen az 1848 utáni fejlődést folytatták és ahol átmeneti jelenségekkel találkozunk, mint pl. Eduard von Hartmannál, azok bizonyos tekintetben epigonjai az 1848 előtti irracionalistáknak. Eduard von Hartmann pl. megpróbált eklektikus keveréket csinálni Schellingből és Schopenhauerből. Ílymódon 1870 és az imperialista kor közötti időben jóval nagyobb hatása volt Nietzschénél, ellenben az imperialista korban úgyszólván eltűnt az ő hatása. Nietzsche kapcsolata az 1848 előtti irracionalista filozófiával szintén rendkívül erős. Felveszi a Schopenhauertől felfedezett új módszert a kapitalizmus védelmére, amelyet én általában indirekt apologetikának szoktam nevezni.

Miben különbözik ez az indirekt apologetika a direktől? A direkt apologetikát rendkívül könnyű felismerni. A kapitalizmus közvetlen istenítői egyszerűen letagadják a kapitalizmus ellentmondásait. Azt mondják, hogy a krízis véletlenség, a munkanélküliség átmeneti jelenség, a kapitalizmus elvben a harmonikus, a legjobb társadalmat teremti meg. Most már 1848 után és különösen az 1870 utáni időben egyre nehezebbé vált az ilyen apologetika. Ez az idő egyre fenyegetőbbé tette a kapitalizmus számára azt, hogy az ilyenfajta ideológiája a polgári intelligencia legfejlettebb részére nem fog hatni, mert hiszen a kapitalizmus ellentmondásai, a kapitalista társadalom diszharmonikus volta olyan nyilvánvalóvá lett, hogy az emberek egyszerűen nem hitték el ezeket az állításokat.

Ezzel szemben már Schopenhauer kísérletet tett egy másfajta apologetikára. Ő nem azt mondta, hogy a kapitalista társadalom a legjobb társadalom, hanem azt mondta, hogy a világ szerkezete olyan rossz, hogy minden társadalom szintén — szükségképpen — rossz, és ennél fogva semmi különbség sincsen a kapitalista társadalom és bármely társadalom között. Tehát nincs értelme a társadalom megváltoztatására törekedni, mert a változás úgyis csak a teljesen lényegtelen felületen játszódhatik le. A rossznak, a diszharmonikusnak, az embert tönkretevő erőknél tehát metafizikai, társadalmon túli jelentőségük van. Az ilyen felépítésű elméletet nevezem én indirekt apologetikának, ahol is valami rossznak, diszharmonikusnak, gonosznak, értelmetlennek a világ szerkezetét illetőleg fő elveként való hangsúlyozása arra való, hogy megszüntesse az emberek számára a kapitalizmus megváltoztatásának, megszüntetésének értelmét. Vagy pedig — és itt eljutunk Schopenhauertől Nietzschéig — még motívumot is talál a kapitalizmus védelmére.

Nietzsche Schopenhauernek volt tanítványa, azonban filozófiája döntő pontjaiban mégis élesen különbözik a Schopenhauerétől. Itt csak a legfontosabb mozzanatokat emelem ki. Schopenhauer szerint, mivel a világ meta-

fizikai lényegénél fogva értelmetlen, ennél fogva mindennemű cselekvés, mindennemű társadalomátalakító törekvés, minden, ami a forradalom felé vezethet, értelmetlen. A nem-cselekvés, a semmitsemcsinálás — társadalmi szempontból is — az igaz ember ideálja. Ezzel szemben — mint a későbbiekben részletesen látni fogjuk — a nietzschei filozófia aktivitásra, reakciós aktivitásra hívja fel az embereket. Nietzsche nem általában véve forradalomellenes, úgy, ahogy Schopenhauer volt. Nietzsche a valóságos forradalommal, a szocialista forradalommal szemben egy álforradalomnak, egy ellenforradalmi »forradalomnak« szükségességét hirdeti. Ez már olyan motívum, amelynél mindenki látja, hogy a Nietzsche-féle filozófiában a hitleri propaganda alapelvei már le voltak fektetve.

A második pont, amelyben Nietzsche élesen eltér Schopenhauertől, az, hogy a schopenhaueri irracionalizmus általában véve tagadja a fejlődést, tagadja a haladást, tagadja a történelmet. Nietzsche alapjában véve szintén tagadja a haladást, de olyan formában tagadja a haladást, hogy a valódi történelmi fejlődéssel egy reakciós történelmi mítoszt állít szembe, miként a forradalommal szemben egy álforradalmat, a történelemmel szemben egy mítikus áltörténelmet.

Ezzel Nietzsche felvet egy egész sor módszertani kérdést. Az előbb utaltam arra, hogy ennek az álforradalomnak iránya egészen a fasizmusig, a hitleri-rosenbergi nemzeti szocialista ideológiáig mutat. Ebből láthatják, hogy Nietzsche már itt lerakja módszertanilag apjait az imperialista burzsoázia cselekvései logikájának, és kultúr-kritikájában — amelyre ebben az előadásban nem térhetek rá — lerakja annak a filozófiának az alapjait, amely az imperialista kor parazita értelmiségét hozzákapcsolja az imperialista burzsoázia szekeréhez. Ez rendkívül fontos kérdés és jelentősége abban áll, hogy az imperialista kor mindegyik nagy megrázkódtatásban az értelmiség egy része kezd elszakadni az imperialista világnézettől, és a burzsoázia számára életkérdés, hogy ennek az elszakadni készülő intelligenciának minél kisebb része csatlakozzék a burzsoázia ellenségéhez, a proletariátushoz. A nietzschei ideológia tehát egy olyan félrevezető, olyan »felfogó« ideológia, amely ezt a leszakadóban lévő értelmiséget visszavezeti, álforradalmi jelszavak alatt, a burzsoáziához. Hogy csak egy példát hozzak fel, gondoljanak csak Németországnak arra a krízisére, amelyben az belépett a maga tudatosan imperialista fejlődésébe. Gondolok a Nietzsche megőrülésével összeeső évekre, 1889—90-re, amikor a szocialista törvényt meg kellett szüntetni, amikor Bismarck megbukott és II. Vilmos vette át az uralmat — a részletekre megint nem térek ki — tudatosan agresszív imperialista programmal, éppen Bismarckkal szemben. Ez az idő a német értelmiségen belül is komoly válságot idézett elő. Azok az írók, művészek, tudósok, akik ebben az időben szerepet kezdtek játszani — azt lehet mondani — a 80-as évek végén 90%-ban beléptek a szociáldemokrata pártba, részt kezdtek venni a szociáldemokrata mozgalomban, vagy legalább is közeledtek feléje. Felsorolhatnák itt legalább

huszonöt nevet (Paul Ernst, Hermann Bahr stb.). De azt is láthatjuk, hogy — főleg Nietzsche hatása alatt — két vagy három év múlva, szinte mind visszatértek a burzsoázia kebelébe, mégpedig azzal az érveléssel, hogy a szocializmus az ő számukra nem elég forradalmi. Ők az igazi forradalmat, a Nietzsche-féle forradalmat óhajtották és ez az »igazi forradalmiság« visszavitte őket a burzsoázia világába. Ugyanezt láthatjuk a polgári társadalom más kríziseiben; ugyanezt a félrevezető tendenciát láthatjuk a baloldali polgári intelligencia legkiválóbb képviselőinél. Ha csak azt említem meg, hogy olyan emberek, mint Thomas és Heinrich Mann, mint Bernard Shaw, mélyen Nietzsche hatása alatt állottak és ezen hatás alatt igen gyakran eltértek saját baloldali vonaluktól, akkor azt hiszem, elegendő módon illusztráltam Nietzschének ezt az óriási hatását.

Ha most már ki akarom mutatni, hogy a nietzschei filozófiának a szocializmus elleni küzdelem az alap gondolata, hogy ez rendszerének úgyszólván pillére, akkor először ki kell térnem Nietzsche fejlődésére. Előzetesen csak azt az egy megjegyzést szeretném tenni, hogy rendkívül helytelen volna azért, mert Nietzsche pusztán aforisztikus formában írt, gondolatainak összefüggését tagadni. Nietzsche nem írt rendszeresen abban az értelemben, hogy írásai I., II., vagy III., esetleg az abécé sorrendjében rendezve lettek volna. De látszólag összefüggéstelen, szellemes aforizmáinak megvolt a maguk összefüggése, és azt állítom, hogy ennek az összefüggésnek a gerince: a szocializmus elleni küzdelem.

Ennek megvannak a biografikus alapjai is, amelyeket csak röviden akarok érinteni. A fiatal Nietzsche rendkívül erősen porosz patrióta volt, aki még mint bázeli tanár, 1871-ben önként jelentkezett katonának, de mivel mint svájci állampolgár nem lehetett porosz katona, mint önkéntes ápoló vett részt az 1870—71-es háborúban. Egyik, 1871-ben írt levelében megemlékezett a kommün hatásáról. Ebben figyelmeztet arra a hidrára, arra a szörnyetegre, amely itt Európa látóhatárán felmerült, amely szörnyeteg elleni küzdelemben mindenkinek, tekintet nélkül a véleménykülönbségekre, össze kell fognia. Én azt hiszem, hogy amit a fiatal Nietzsche e levelében kimondott, azt hajtotta végre úgyszólván egész filozófiai tevékenységében.

Azonban a fiatal Nietzschénél ennek formája igen sajátos volt: egy schopenhaueri irracionalista filozófia, amely a wagneri összművészettől várta a kultúra megújódását. De nagy tévedés volna azt hinni, mintha ez a kulturális megújódás tisztán kulturális, politikamentes dolog lenne. Gondoljanak a fiatal Nietzschének David Friedrich Strauss ellen írt broszúrájára, amely kísérlet a német liberalizmus ideológiájának szétzúzására. Egy Wagner Richard-hoz írott írásában, amely egyik munkájához előszóként készült, azt mondja, hogy az 1870—71-es háborúnak igazi kulturális jelentősége az, hogy meg fogja semmisíteni azt a fantomot, amely Németország fejlődésére a legveszedelmesebb: a demokratikus fejlődést.

Mindezt Nietzsche az antikvitás nevében tette. Tudjuk, hogy a fiatal Nietzsche klasszika-filológus volt, és az antikvitás dicsőítése a főtartalma fiatalkori történelem-filozófiai, esztétikai műveinek.

Mármost mi az érdekes ezekben a művekben? Nem fogok itt a nietzschei irracionalista filozófiához hozzátartozó dionyzoszi principiumról beszélni. Csak egy dolgot szeretnék kiemelni, amelynek az erős hangsúlyozása a nietzschei filozófiában történt meg először a polgári filozófia történetében.

Míg a francia forradalmat előkészítő és a francia forradalom hatása alatt álló progresszív gondolkodás egy bizonyos kényelmetlen érzéssel ment el az antik demokráciák rabszolgatartó-jellege mellett, mert hiszen éppen ez az antik demokrácia volt az a kosztüm, amelyben a polgári forradalmat keresztül kellett vinni, addig a nietzschei történetfilozófia középpontjában az áll, hogy az antik társadalom rabszolgatartó társadalom volt. Ez látszólag nagy lépés előre a történelem helyes megismerése területén, de igen érdekes megnézni, hogy Nietzsche ezt a gondolatot hogyan fejleszti tovább. Nietzsche azt írja: azt mondják, hogy az antik társadalom a rabszolgaságon ment tönkre; én (t. i. Nietzsche) azt hiszem, — teszi hozzá — hogy a mi társadalmunk a rabszolgák hiányán fog tönkremenni. Vagyis Nietzsche csak látszólag tárgyalja a rabszolgatársadalmat, mint történelmi tény, a valóságban itt már egy történelmi mítoszról van szó nála; arról a vágyáról, arról a kívánságáról, hogy a modern kultúra megalapozása szempontjából visszaállíttassék a rabszolgaság.

Ezt Nietzsche persze, ilyen szavakkal nem mondja ki nyíltan, de egész kultúra-kritikája mögött ez van; az, hogy szerinte a kultúrának az alapja a szabadidő és Nietzsche attól fél, — és jogosan fél, ebben a tekintetben felismeri a kapitalista munkamegosztás egyik alapvető tendenciáját — hogy az antik értelemben vett munkától-mentesség a kapitalista társadalomban megszűnik. Gondoljanak arra, amit Engels a munkamegosztásról a kapitalista társadalomban mondott, hogy annak a dologtalan éppen úgy alá van rendelve, mert a kizsákmányolt munkás. Nietzsche most romantikus-antikapitalista érvekkel harcolva, a kapitalista társadalmat kritizálva, egy olyan kapitalista társadalmat kíván, amelyben az uralkodó rétegnek ismét olyan szerepe és szerkezete legyen, mint az uralkodó rétegnek volt az antik rabszolgatartó társadalomban. Világos, hogy ez utópia és világos, hogy Nietzsche számára is annyira utópia, hogy számára is előbb-utóbb össze kellett volna omolnia. Életrajzilag nézve közvetlenül Wagnerben és Bismarckban való csalódása, amit most nem fogok részletesebben ecsetelni, idézte elő nála a fordulatot.

Nietzsche második korszakában ennek a csalódásnak jegyében áll. Felveszi a harcot Wagner ellen; ez az átmeneti korszaka egészen más irányt látszik venni, főleg látszólag közeledik a felvilágosodáshoz. Nietzschének ebben a korában íródott legnagyobb műve: »Menschliches Allzumenschliches«, Voltaire emlékének van ajánlva. Látszólag ez rendkívül nagy haladást jelent, de ha ugyanebben a könyvben megnézzük, hogy mi az, amiért Nietzsche Voltaire-

ért lelkesedik, akkor nagyon hamar megtaláljuk a kulcsát Nietzsche egyirányú fejlődésének eme magasabb álláspontjához. Voltaire ugyanis nem mint a feudalizmus, nem mint a keresztény vallás nagy ellenfele érdemi ki Nietzsche dicséretét. Voltaire Nietzschénél nagy alak, mint Rousseau ellenlábas, mint az a filozófus, aki a forradalom — Nietzsche idejére értve — a szocialista forradalom ideológiai ellenfele, s kiegyenlítője lehet azoknak az ellentéteknek, amelyeknek kibontakozása éppen a szocializmus felé vezet.

Ez azt jelenti, hogy Nietzsche ebben az időben azt a világnézetet vallja — és ez a képzet ezután bizonyos árnyalatokban a polgári osztályban végigkísérte az egész polgári fejlődést egészen a weimari köztársaságig, — hogy a polgári demokráciában kell keréni támaszt és szövetségest a szocializmus ellen, a szocialista forradalom ellen.

A demokrácia Nietzsche e korszakának álláspontja szerint értelmes kompromisszum ahhoz, hogy az ő változatlanul megmaradt reakciós, szocialista-ellenes ideológiáját az adott körülmények között megvalósíthassa. Nietzsche ebben a korszakában fenntartás nélkül lelkesedik a kapitalista produktóiért, a kapitalista építésért; a kapitalista fejlődés útját járó demokráciát pedig, bár sok fenntartással, de mégis nagy jóindulattal kezeli.

Nézzük meg azonban közelebbről, hogy mit ért Nietzsche ebben a korszakban demokrácia alatt? Demokrácia alatt egy olyan fejlődést ért; amely hivatva van egy új uralkodó kasztot kialakítani. Ezért van az, hogy Nietzsche átmeneti liberalizmusból a túlságos állami túlsúly elleni harcot is magáévá teszi, mert Nietzsche szemében ekkor — igen naív módon — a szocializmus képviseli az állami centralizációt, a »szuperállam« gondolatát és ezzel szemben egy bizonyos liberalizmust hirdet. Ez egy olyan gondolatmenet, amelyet a mai nyugati államokban a »liberális« amerikai életforma propagálása során napról-napra ma is megtalálhatunk, a »keleti totalitarizmus« elleni harcban. Nietzschének ez a gondolatmenete a 70-es évekből, ma minden svájci, francia vagy amerikai ellenforradalmi propaganda közkincsévé lett.

Világos, hogy egy olyan kimondottan a reakció felé törő filozófusnál, mint Nietzsche, ez az átmenet csak igen rövid lehetett. Már 1882-ben a »Fröhliche Wissenschaft« c. művében bírálat alá veszi a munkás és a kapitalista viszonyát és azt találja, hogy a kapitalista, aki nem eléggé úr, aki ordenaré, aki maga is éppen úgy csak felkapaszkodott parvenú, mint maguk a munkások, nem alkalmas arra, hogy ezt az uralmi rendszert igazán fenn tudja tartani. Nietzsche ezt akkor így fogalmazta: a tiszt viszonya a katonákhoz a módja az igazi fölé- és alárendeltségnek és a kapitalizmusnak úgy kell kifejlődnie, hogy ez legyen a fejlődésnek a típusa, a modellje. Néhány évvel később »Götzendämmerung« c. művében már úgy fejezi ki ezt a problémát, hogy ha rabszolgákat akarok — és nem kétséges, hogy Nietzsche rabszolgákat akart, amikor ezt mondja — akkor, teszi hozzá: »Bolondok vagyunk, ha urakká neveljük őket, bolondok vagyunk, ha iskolákat csinálunk nekik, bolondok vagyunk,

ha az általános védkötelezettségben fegyvert adunk kezükbe, bolondok vagyunk, ha választójogot adunk nekik . . . », — és így tovább. Szóval Nietzsche modern formák között azt mondja, hogy szükséges visszatérni az urak és rabszolgák rendszeréhez. Azt hiszem, hogy megint nem kell bővebben ecsetelnem, hogy Hitlertől a mostani Amerikáig hogyan ismétlődik meg más szavakkal, de ebben a szerkezetben ugyanez a gondolatmenet. Ezért mondja Nietzsche, hogy a legjobban gyűlöli azt a szocialista »csőcseléket«, amely megszüntette az emberek belenyugvását szegény, nyomorult helyzetükbe, amely felrázta, mozgásba hozta a tömegeket. És Nietzsche a maga feladatát abban látta: a tömegeket visszavinni abba az állapotba, amelyben megszűnik a jogegyenlőség követelése, amelyben az urak és a csőcselék kettősségét az emberek kritika nélkül fogják elismerni.

Itt most csak egészen röviden térek rá arra a kérdésre, mely a Nietzsche-irodalomban meglehetősen szerepet játszott, t. i. Nietzsche Bismarck feletti kritikájának kérdésére. Azért tartom ezt fontosnak, mert egyes igen kiváló baloldali emberek — elegendő talán Heinrich Mann-ra hivatkozni — Nietzsche progresszivitását azzal látják igazolva, hogy Nietzsche rendkívül élesen támadta Bismarckot. Azt hiszem azonban, hogy a mi számunkra, akik Lenin műveit, nevezetesen Empiriokriticizmus-át ismerjük és belőle megtanultuk, hogy különbséget tegyünk kritika és kritika, jobbról és balról való kritika között, itt nincs nehéz kérdés. Mi igen jól meg tudjuk különböztetni azt a kritikát, amellyel a kor szocialistái és kevésszámú valódi demokratái Bismarckot balról illették, attól a kritikától, amelyet Nietzsche következetesen és állandóan jobbról gyakorolt. Mert hiszen Nietzsche Bismarck-kritikájában az az alapvető vonal, hogy Bismarck szakadatlanul kompromisszumot köt a tömegekkel, hogy azután a demokráciával való megegyezés alapján tudjon a tömegek feletti uralkodásra alkalmas politikát csinálni, — vagyis Nietzsche azért kritizálja Bismarckot, mert Bismarck, a szocialista törvény megalkotója, Nietzsche számára nem volt elég reakciós.

Megint utalhatnák azokra a megjegyzésekre, amelyeket pl. Hitler »Mein Kampf«-jában találhatunk a II. Birodalomról, ahol a II. Birodalomnak egy ilyen jobbról való kritikája tartalmaztatik, az, hogy a II. Birodalom nem volt eléggé reakciós. Ennek a kritikának a filozófiai őse Nietzsche Bismarck-kritikájában található meg.

Nem tartom véletlennek, hogy Nietzsche élete utolsó éveiben, amikor megkezdődött II. Vilmos és Bismarck konfliktusa, egy, nővéréhez írott levelében azt írta, hogy a fiatal császár nagyon tetszik neki, az megértené a »Wille zur Macht«-ot (a hatalom akarása elvét); vagyis Nietzsche Bismarck-kritikája tulajdonképpen II. Vilmos agressziós imperialista politikájának igenlése és filozófiai igazolása.

Ezzel megrajzoltam volna azt a keretet, amelyben Nietzsche filozófiai fejlődése lejátszódott és most engedjek meg, hogy nagyon röviden, úgyszólván

távirati stílusban végigmenjek a nietzschei filozófia egyes tartalmi elemein. Legelsősorban és — viszonylag — legrészletesebben etikájával kell foglalkoznunk. Nietzsche tartós és erős hatását az imperialista korszakban éppen etikája biztosította, hiszen, eltekintve ökonómiai teljes műveletlenségétől, ő az imperialista korszak konkrét problémáit nem láthatta. Annál világosabban sejtette előre azt az etikai felbomlást, azt a mélyreható erkölcsi zülleszt, amelyet az imperializmus az uralkodó osztályban, a polgári értelmiségben előidézett. Ennek etikáját írta meg Nietzsche.

Etikája arisztokratikus volt. Lényegében lelkes igenlése a kapitalizmusnak, a kapitalizmus imperialista fejlődési fokának. Ez az igenlés pedig visszavezet ahhoz, amit a bevezetésben az indirekt apologetikáról mondtam. Ellentétben a kapitalizmus ordenaré, direkt apologetáival, akik a kapitalizmust azzal védték, mert harmonikus és jó, Nietzsche azért dicsőítette, mert gonosz, mert embertelen, mert diszharmonikus. És itt azután az etika oldaláról még világosabban láthatjuk igazi osztálytartalmát Nietzsche úgynevezett közeledésének a felvilágosodáshoz. Nietzsche egy helyen nagyon világosan mondja, hogy a régi felvilágosodás és az ő általa hirdetett új felvilágosodás alapvető elvei között mi a különbség. A régi felvilágosodás, mondja Nietzsche, egyenlősítés volt a csöcselék, a tömeg, a demokratikus nyáj érdekében. Az új, a nietzschei felvilágosodás ellenben utat mutat arra, hogy az uralkodásra születettek számára minden meg van engedve, minden, ami tilos a nyájnak, a tömegnek. Nietzsche ilyen összefüggésekben polemizál, a felvilágosodásnak az egoizmusról szóló sok tekintetben ellentmondásos tanával és világosan kimondja a maga véleményét. »Én jó lelkiismeretet akarok adni az önzésnek«. Nietzsche az ösztönök felszabadítását akarja az uralkodó demokratikus »rabszolga« ideológiáktól, amelyek az ösztönöket elnyomják; az ösztönök szabadságát követeli, jó lelkiismeretet a gonosszággal szemben, persze csak azok számára, kik Nietzsche szerint arra vannak hivatva, hogy a föld urai legyenek.

Azt hiszem, nem kell részletesen kifejteni, hogy tulajdonképpen, mítikus formában a német-angol-amerikai monopolkapitalisták erkölcstana itt már előlegezve van. De Nietzsche etikája még továbbmegy, és ezzel megint közvetlen elődjévé válik a Hitler-fasizmusnak, Truman imperializmusának.* »Hol vannak a XX. század barbárai?« — kérdezi és hozzáteszi, hogy csak nagy politikai és társadalmi krízisek közepette fog ez a barbárság kialakulni és erőre kapni. Ennek a barbárságnak törvényesítése, konszolidálása, rendszerré való emelése: ez az alaptétele Nietzsche etikájának. Azt mondja egy helyen, — s ez magyarrá úgyszólván lefordíthatatlan — hogy az ember egyszerre »Untier« és »Übertier«. Tehát a bestialitás és az állatiasság fölé való emelkedés éppen úgy szükségképpen összetartoznak, mint ahogy az »Untermensch« és az »Übermensch« egymástól elválaszthatatlanok. Aki az egyiket akarja, az »Übermenschet«, annak nem lehet nem akarni a másikat, a barbárságot, az állatiasságot. Nietzsche tehát

* Nietzsche eljut a »Wille zur Macht«-ban a barbárság dicsőítéséhez.

teljesen tudatában volt annak, hogy amikor etikájában a föld urait, az »Übermenscheket« követelte, akkor ő az ösztönök barbár felszabadítását, a barbár ösztönök dicsőítését tűzte ki az emberfeletti ember céljául. Vagyis Nietzsche az 1880-as években filozófiailag és etikailag megfogalmazta azt, amit a hitler-fasizmus azután az gyakorlatba áttett, amit most — ha nem sikerül megakadályozni — az amerikai imperializmus akár világméretben a gyakorlatba áttenni.

Azt mondja Nietzsche, és ez talán még jobban illusztrálja alapgondolatát, hogy minden nagy ember tulajdonképpen bűnöző gazember. Azonban a bűnöző emberek lelki szerkezetét a kapitalizmus eltorzítja a mai társadalomban nem tudják akadálytalanul kifejleszteni a maguk gonosz ösztöneit. A Nietzsche-kívánta új társadalom, az imperializmus éppen ezeknek az ösztönöknek adja meg a szabad fejlődés lehetőségét.

Az idő előrehaladottsága miatt bizonyos kérdések tárgyalását mellőzni vagyok kénytelen. De ha például Nietzsche-nek a kereszténység elleni küzdelmét nézem, ami bizonyos baloldali körökben szintén népszerűséget biztosított neki, érdekes e tekintetben Voltaire és Nietzsche szembeállítása. Nem véletlenül ragadom ki ezt a mozzanatot, hiszen mint mondtam, Nietzsche-nek a »Menschliches Allzumenschliches« című műve Voltaire-nek van ajánlva. Voltaire a kereszténységet, mint a feudalizmus támaszát, a haladás ellenségét támadta, Nietzsche ellenben mint az egyenlőség gondolatának első hirdetőjét. Nietzsche számára a kereszténység, a demokrácia és a szocializmus azonos fejlődési vonala a történelemnek. (Egészen más kérdés, mennyire mítosz ez a történelmi vonal is.) Nietzsche szerint a keresztény egyenlőségnek a demokráciába és a szocializmusba fejlődését ez a sor fejezi ki: Savonarola, Luther, Rousseau, Robespierre, Saint-Simon. Mindez lényegében azt jelenti, hogy amikor Nietzsche mint az Antikrisztus híve lépett fel, amikor ateistának nevezi magát, akkor a baloldali részére álforradalmat hirdetett, amelynek valódi tartalma az emberi egyenlőség, a szocializmus elleni küzdelem.

Ugyanezek a források táplálják Nietzsche egész természetfilozófiáját is. A nietzschei filozófia — mint tudjuk — ú. n. biológiai filozófia, amelynél Nietzsche polgári kommentátorai sokat vitatkoznak arról, hogy Nietzsche darwinista volt-e vagy sem. Én ezt a kérdést nem tartom fontos kérdésnek, mert Nietzsche abban az időben is, amikor azt hitte, hogy közel áll Darwinhoz, nem Darwinhoz állt közel, hanem ahhoz a felületes, ú. n. szociális darwinizmushoz, amelyet Marx és Engels Lange és Lavrov műveivel kapcsolatban rendkívül élesen kritizáltak. Engels egyebek között azt mondotta: ha az ilyen elméleteket kritizálok, nem a természettudománynál, hanem az ökonómiánál fogom kezdeni a kritikát.

Mindenesetre a fiatal Nietzsche ennek a szociális darwinizmusnak híve volt és mindaddig híve maradt, amíg azt hitte, hogy — gondoljanak átmeneti idejére — a demokratikus fejlődés védőfalat alkothat a szocializmus ellen. Később belátta, hogy ez nem így van; erről már részletesen beszéltünk. Akkor

azután megindította a harcot Darwin ellen, mégpedig azon a vonalon, hogy a Darwin-féle létért való küzdelem, ha léteznék, akkor a gyengéket, a hitványokat, az alárendelésre teremtetteket segítené uralomra. Azt lehetne mondani, hogy Nietzsche még azt is látta, hogy a társadalmi harcok normális lefolyása mellett ezek az elnyomottak győzelmével végződnek. Azonban éppen ezért csinálja meg azt a mítikus fordulatot hogy a darwinizmus nem helyes elmélet, hogy nem a létért való küzdelem, hanem a hatalomra való akarat, a »Wille zur Macht« az igazi szabályozó erő.

Nem akarok most részletekbe menni, idézetekkel bizonyítani, hogy Nietzsche a fizikától a biológiáig mindent a »Wille zur Macht«-tal magyaráz. Például, hogy az emberi test egy hatalmi szerkezet, hogy a biológiai élethez a kizsákmányolás szükségképpen hozzátartozik stb., stb. Ez együtt egy nagy biológiai mítoszt, természetfilozófiai mítoszt alkot, amely a nietzschei filozófia legrejtélyesebb részében, az ú. n. »Wiederkehr des Gleichen« (az azonos visszatérése) mítoszában szintén megnyilvánul. Ez megint egyik része annak a nietzschei ideológiának, hogy a társadalom alapvető szerkezete, a kapitalista társadalom nem változhatik meg, ennek helyébe új, magasabbrendű nem léphet.

Most térek csak rá Nietzsche ismeretelméletére. Ez talán paradox-módon hangzik; hosszasan beszéltünk egy filozófusról anélkül, hogy az alapvető filozófiai témát, az ismeretelméletet megemlítettük volna. Nem véletlenül tettük; mivel — ahogyan már láttuk — Nietzsche számára az egész természettudomány csak arravaló volt, hogy igazoljon egy antiszocialista mítoszt, amelyet az osztályharc szükségességénél fogva kialakított, a Nietzsche-féle ismeretelmélet sem volt semmi másra való, mint látszólagos ismeretelméleti alapot teremteni ennek a szocializmus ellen irányított elméletnek. Köztudomású — és ezt az újkantiánusok, a machisták számtalanszor elismerték — hogy Nietzsche ismeretelmélete a modern agnoszticizmus körébe tartozik, amely tisztán szubjektíveknek fogja fel ismereteinket. Ez igaz, de az agnoszticizmus történetében is meg kell különböztetnünk különböző korszakokat. Emlékezni fognak talán arra, hogy Engels az angol agnosztikusokról és természettudósokról beszélve, azoknak agnoszticizmusát szégyenlős materializmusnak nevezte; olyan embereknek mondotta őket, akik a maguk gyakorlatában materialisták, de nem merik levonni ennek ismeretelméleti következményeit. Később létrejön az újkantiánusoknál, pozitivistáknál, machistáknál az áltudományos agnoszticizmus, amely ezt az ismeretelméleti szubjektívizmust hirdeti egyetlen igazi tudományos gondolkozásmódnak. Nietzsche jelzi itt a reakciós fejlődés legmagasabb fokát: az agnoszticizmus átcsap a mítoszalkotásba, s ezzel létrejön az imperialista korszak filozófiájának módszertani mintája, mely Bergsonon és Spengleren, Klagesen és Rosenbergen keresztül egészen Sartreig és Toynbeeig uralkodik a reakciós irracionalista gondolkodásban. Hogy ez a mítosz Nietzschénél hogyan épült fel, az történetileg, biográfiailag egészen érdekes. Abból a szempontból tudniillik, hogy itt is éppen úgy fejlődik, ahogyan az irracionlizmus történeté-

ben addig jelentkezett, hogy ugyanis a kor aktuális és fontos dialektikus problémáit az irracionalizmus átfordítja a maga tudományellenes, haladásellenes tendenciáinak mítoszaiba.

A fiatal Nietzsche mint Herakleitosz híve lép fel, és későbbi fasiszta interpretálói, akik mindenáron szeretnék őt eltávolítani a polgári gondolkodástól, igen furcsa véleményekkel állnak elő. Vegyük Bäumler annakidején ismeretes könyvét Nietzsche-ről. Ez Nietzsche fejlődésében a Herakleitoszsal való viszonyra nagy súlyt fektet. Foglalkozunk össze pár mondatban, hogyan interpretálja Nietzsche Herakleitoszt. Először is a dialektika, az ellentétekben való mozgás a fiatal Nietzsche-nél egyszerűen észellenességet, irracionalizmust jelent. Az, hogy a dialektika az értelem ellentmondásaira rávilágít, ez Nietzsche-nél nem az észhez, az igazi dialektikus rációhoz vezet, hanem az irracionalizmushoz, az észellenességhez. A másik pont Herakleitosz filozófiájának az az alapvető tétele, amely mozgásra, levésre változtatja át az egész létet; ez Nietzsche-nél annyit jelent, hogy a képzet lép a lét helyébe. Nietzsche egész egyszerűen a levést, a mozgást, ami Herakleitosznál objektíve áll szemben a léttel, lefordítja az agnosztikus szubjektivizmus nyelvére, nála a levés egyenlő a szubjektivitással, képzettel és ezzel az egész herakleitoszi filozófia átalakul irracionalista, szubjektivistá filozófiává; Herakleitosz ismeretelmélete azonossá válik a Berkeleyével, s így a görög dialektika nagy mesteréből a nietzschei értelmezésben a machizmus őse lesz, sőt ezen túlmenően a filozófia tudományellenes, irracionalista irányzatának előfutárja.

Befejezésül néhány szóval szeretném Nietzsche ismeretelméletének alapvető tételeit ismertetni, amelyekből számunkra az az érdekes, hogy ahol Nietzsche túlmegy a machizmus és az újkantianizmus áltudományosságán, álobjektivitásán, »harmadik utat«-keresésén, megteremti az imperialista kor reakciós aktivitásra felhívó mítoszáit.

Ebből a szempontból nagyon érdekes, hogy Nietzsche a »Wille zur Macht« elemzésében a történelem folyamán rájön arra, hogy az ismeret, tudás, a tudomány nem valami objektív jelenség, hanem a társadalmi harcoknak következménye és miután ilyenmódon megteremti az ideológiai elmélet irracionalista karikatúráját, ebben a karikatúrában továbbmegy és megint túlmenvén a machisták és pozitivisták teóriáján, előfutárja lesz a későbbi imperialista pragmatizmusnak, amennyiben a cselekvést a praxist állítja be mint az ismeret egyedüli kritériumát. Világos itt is, hogy Nietzsche irracionalista karikatúráját adja a valóságos összefüggésnek. Mert ha a dialektikus materializmus a gyakorlatban látja ismeretének kritériumát, akkor ezt azért tette, mert a mi ismereteink, a mi feltevéseink a valóságban csak akkor igazolódnak mint az objektív, a tudatunktól függetlenül létező valóságnak helyes tükröződései, ha a gyakorlat, vagyis az objektív valóságban való cselekvés igazságukat beigazolja. A gyakorlat, mint kritérium a dialektikus materializmusban tehát a tudás objektivitásának a kritériuma.

Ezzel szemben Nietzsche-nél ez a teória átalakul a tiszta relativitás és a tiszta szubjektivitás ideológiájává; nála minden csak perspektivikus összefüggésben fordul elő; minden önkényes és ezzel a Nietzsche-i filozófia az uralkodó osztály számára azt mondta, hogy számára ismeretelméletileg is minden szabad. És itt akik ismerik a hitleri kor publicisztikáját, ismerik a mai kor amerikai publicisztikáját, igazán elmondhatják, hogy mind Hitlerék, mind most Trumanék is bőven éltek és élnek ezzel a Nietzsche-i tanítással, hogy ismeretelméletileg mindent szabad, ha a cél, az imperializmus támogatása ezt megkívánja.

Nem kívánok részletesen kitérni a Nietzsche-i ismeretelmélet többi kérdéseire, így a »maganvaló« kérdésre, csak egy mozzanatot szeretnék még kiemelni a Nietzsche-i filozófiából, amely abban is egyezik a machizmussal, hogy ú. n. immanens filozófia, ahogy az Machnál és a többi machistánál volt. Nietzsche-nél azonban van ennek egy igen érdekes szociális zamata. Ez a szociális zamat abban áll, hogy Nietzsche világosan kimondja, hogy ebbe az immanenciába beletartozik a társadalom adott szerkezete és azok, akik ez ellen régen felléptek, mint a keresztények az ókorban, akik ez ellen most fellépnek, mint a szocialisták a kapitalista társadalom ellen: vétkeznek az ismeretelmélet eme alapvető immanencia-törvénye ellen.

Ha tehát összefoglaljuk azt, amit itt igen vázlatosan, idézetek, anyag nélkül ismertettem Önökkel, akkor Nietzsche jelentősége abban áll, hogy ideológiát ad a reakciós imperialista burzsoáziának az imperialista parazitizmus értelmében. Nietzsche előre látta — és ebben áll az ő filozófiai jelentősége — hogy az imperialista kor a nagy háborúk és a nagy forradalmak korszaka lesz; előre látta azt, hogy az eddigi polgári ideológiájával itt a harcot eredményesen megvívni nem lehet. Nietzsche filozófiai jelentősége tehát abban áll — és ezért lett ő a vezető ideológusa az imperialista reakciónak — hogy ezeket a problémákat felismerte, s ezeknek módszertani és tartalmi (főleg morális) megalapozást adott. Nem mintha az imperializmus ökonómiai vagy politikai fejlődését előre láthatta volna, hanem mert ideológiailag megteremtette azokat az alapokat, amelyeken az imperialista burzsoázia ideig-óráig ideológiailag meg tudta védeni a maga pozícióját, a nagy háborúk, a nagy forradalmak idején. Tette ezt éppen azért, hogy felismerte a kor reakciós áramlatának állandó, visszatérő módszertani problémáit.

Éppen ez az, amit Nietzsche-ben a polgári filozófiatörténet úgyszólván teljesen elken. Így azután, ha valaki a régi vagy új polgári méltatások alapján olvassa Nietzsche könyveit, holmi szellemes filozófust, kultúr-kritikust stb. lát benne. Egyedül a Hitler előtti időben a Baumler-féle ideológusok dolgozták ki Nietzsche-ből azokat az elemeket, amelyek nyíltan és egyenesen a fasizmus felé vezettek. Ma pedig az amerikai imperializmus próbálja meg az »amerikai életforma«, az »amerikai szabadság« megmentése céljából Nietzsche-t a maga céljaira feldolgozni és nem véletlen, hogy olyan monográfiában is, mint amilyen

mostanában pl. Kaufmané, ismét a nietzschei ú. n. második korszak, a Voltaire-hez, a felvilágosodáshoz állítólag közelálló korszak áll a középpontban.

Akárhogyan is állnak ezek az interpretációs kérdések, bizonyos, hogy Nietzsche jelentősége, mint az imperialista kor vezető filozófusának ott van, ahol mi — vázlatosan — kijelöltük. Hangsúlyozni kell ezt véleményem szerint egy olyan időben, mint a mai, amikor nálunk Magyarországon is még a hitleri ideológiával befolyásolt Horthy-korszak ideológiai maradványai ellen kell küzdenünk, azok felszámolását kell végrehajtanunk; olyan időben, amikor az egész világ ideológiai harca is a szocializmus és az amerikai imperializmus harcában, a béke és a háborús uszítás ideológiai harcában összpontosul. Azt hiszem, ilyen időben nem felesleges dolog ennek az időnek vezető reakciós filozófusát megismerni; megismerni azért, hogy eredményesen tudjunk harcolni ellene, eredményesen tudjunk harcolni minden ellen, ami ebből a filozófiából veszi a maga ideológiai fegyvereit.